

УДК 343.132. (094.5.072) (477)

Олександр Олександрович ЮХНО,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Побудова в Україні правової держави, яка в якості необхідних умов свого існування передбачає захист прав, свобод та інтересів особи, визнання державою цінності інститутів громадянського суспільства, знаходить безпосереднє відображення в структурних реформах царини правоохоронної діяльності, оборонного сектору, здійснення правосуддя тощо. Одним із напрямів здійснюваних змін є радикальна оптимізація та синхронізація кримінального процесуального та оперативного-розшукового законодавства, що відобразатиметься у подальшому на практиці їхнього застосування. Кардинальні зміни у суспільстві та державі, що відбулися після поновлення Україною своєї незалежності, потребують, у тому числі, синхронізації процесуальної та оперативної діяльності відповідних державних органів. Із прийняттям у 2012 році чинного Кримінального процесуального кодексу України процедура кримінального судочинства зазнала значних і концептуальних змін. Для процедурного удосконалення та ефективного практичного впровадження в практичну діяльність приписів КПК України було прийнято низку відомчих нормативних актів. Проте, слід констатувати, що за їхньою допомогою подолати наявні прогалини в правозастосуванні неможливо. Чинний Закон України «Про оперативну-розшукову діяльність» було прийнято ще у 1992 році й на даний час є всі ознаки його морального старіння, невідповідності існуючим суспільним та правовим реаліям та зокрема чинному КПК України. Ця невідповідність особливо актуалізувалася протягом останніх років. Така ситуація обґрунтовує необхідність кардинальних змін, а досягнення за рахунок внесення змін до чинного Закону видається недоцільним, що й зумовлює потребу в новому законодавчому акті. Прогалини та неузгодженості законодавства, які з'явилися після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України, стали наслідком недоліків в роботі оперативних підрозділів різних правоохоронних органів і, у першу чергу, Національної поліції, що вилилось у значне погіршення оперативної обстановки в державі взагалі й, зокрема, позначилося зростанням рівня злочинності, особливо тяжких, особливо тяжких та резонансних кримінальних правопорушень та значним збільшенням кількості нерозкритих злочинів.

Нагальна потреба прийняття нового Закону України «Про оперативну-розшукову діяльність» обумовлена не тільки моральною застарілістю чинного закону, а й, у першу чергу, необхідністю узгодження законодавства, яке врегульовує оперативну та процесуальну діяльність, із метою повернення оперативним підрозділам права застосування їхніх можливостей щодо протидії й запобігання злочинності. На даний момент фактично паралізовано діяльність щодо оперативного супроводження кримінальних проваджень через безпідставне позбавлення самостійності оперативних працівників у прийнятті рішень щодо проведення будь-яких оперативно-розшукових заходів у кримінальних провадженнях. Така ситуація засвідчує певну вторинність та певний обслуговуючий характер діяльності слідчого оперативними підрозділами, що є не зовсім правильним. Через законодавчу неврегульованість, погодження та санкціонування оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій стало проблематичним та тривалим. Цей напрям негативним чином впливає на результативність та ефективність здійснюваних як оперативних, так і процесуальних заходів.

Слід зазначити, що вказані питання набули ще більшої актуальності із набранням чинності Законами України «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про державне бюро розслідувань» та ін. Аналіз криміногенної обстановки дозволяє констатувати значне зростання кримінальних проявів у суспільстві, що зумовлює негайну розробку та запровадження більш ефективних та рішучих засобів протидії, основним із яких має стати новий Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», як інструменту впливу на особу, яка вчиняє злочин, на самих ранніх етапах його підготовки, або ж навіть виявлення умислу. Також слід зазначити, що практика Європейського суду з прав людини дозволяє сформулювати певні вимоги до національних систем законодавства щодо використання оперативно-розшукового інструментарію, як комплексу, що тимчасово обмежує права та свободи людини. Чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» таким вимогам у повній мірі не відповідає, а внесення до нього змін вбачається недоцільним (про що було відзначено вище), що й зумовлює необхідність прийняття нового законодавчого акту для врегулювання та суттєвого удосконалення відносин у цій сфері.

Доцільно передбачити визначення основних термінів, що повинні використовуватись в ньому. Даний прийом покликаний полегшити праворозуміння і, як результат, подаліше правозастосування розміщених у ньому приписів. У одному із законопроектів, у розділі 1 «Загальні положення» надано дефініцію оперативно-розшукової діяльності. Нею визначено систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Розкрито завдання оперативно-розшукової діяльності, серед яких: 1) пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність осіб (груп осіб) з метою: забезпечення прав і свобод людини, захисту безпеки суспільства та держави; виявлення, запобігання і припинення кримінальних правопорушень; розшуку осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; встановлення місцезнаходження безвісно зниклих осіб; встановлення анкетних даних невпізнаних осіб; забезпечення здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час кримінального провадження; супроводження негласного розслідування під час кримінального провадження; протидії розвідувально-підривній діяльності спецслужб іноземних держав та організацій; забезпечення діяльності правоохоронних органів та осіб, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності на підставах, передбачених законодавством України; 2) отримання інформації про правопорушення, які не є кримінальними, встановлення яких сприяє вирішенню завдань протидії злочинності; 3) отримання інформації про факти та обставини, що не мають ознак кримінального правопорушення, проте, відповідно до законодавства України, потребують перевірки. Порівняно з чинним Законом України «Про ОРД», у законопроекті (стаття 1) завдання оперативно-розшукової діяльності розширені та деталізовані. Замість перерахування маємо чітко виділені групи; зроблено акцент не тільки на реакцію на вчинені та вчинювані протиправні діяння, а й підкреслено роль ОРД у запобіганні протиправним діянням, недопущенні їхнього вчинення через реалізацію профілактичної функції.

Визначено принципи, на яких ґрунтується оперативно-розшукова діяльність: законність; дотримання прав і свобод людини; наступальність; конспіративність; поєднання гласних і негласних заходів; взаємодія з державними органами, населенням, неурядовими або громадськими організаціями; відповідність та адекватність використання оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпечності протиправної діяльності. Цей перелік є значно розширеним порівняно з чинним Законом «Про ОРД», в якому зазначаються лише принципи верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини.

У законопроекті в розділі 2 визначено підрозділи, уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності, їхні обов'язки та права, межі повноважень,

інформаційне забезпечення ОРД. Пропонується надати можливість здійснення ОРД: 1) Державному бюро розслідувань; 2) Державній прикордонній службі України; 3) Національному антикорупційному бюро України; 4) Національній поліції; 5) відповідним органам доходів і зборів; 6) відповідним органам і установам виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної пенітенціарної служби України; 7) розвідувальному органу Міністерства оборони України; 8) Службі безпеки України; 9) Службі зовнішньої розвідки України; 10) управлінню державної охорони. Також пропонується заборонити проведення оперативно-розшукової діяльності підрозділам інших міністерств, відомств, громадським, приватним організаціям і фізичним особам.

У проекті Закону визначається вичерпний перелік підстав проведення оперативно-розшукової діяльності, чітко визначаються самі оперативно-розшукові заходи та порядок їхнього здійснення, вимоги до документального оформлення, чого не маємо в чинному законі, що й породжує окремі неузгодженості між різними органами, які здійснюють ОРД. Також наявність вказаних вимог спростить подальше підзаконне регулювання даної сфери у відомчих і міжвідомчих нормативних актах (наказах).

Доцільно розділ 3 законопроекту присвятити оперативно-розшуковому провадженню. Визначити стадії ОРД, строки ведення оперативно-розшукових справ, їхнє закриття, використання матеріалів, отриманих у результаті оперативно-розшукової діяльності та НС(Р)Д. У чинному законі маємо тільки дві статті, які присвячені лише питанням строків проведення оперативно-розшукових справ (стаття 9-1) і підставам для їхнього закриття (стаття 9-2). Також саме введення до законодавчого акту поняття «оперативно-розшукове провадження» буде важливою новелою, яка вказує на важливість комплексу заходів, здійснюваних у рамках ОРД, і засвідчує їхню процедурну визначеність за аналогією із кримінальним провадженням згідно з приписами чинного КПК України.

Розділи 4 і 5 повинні бути присвячені врегулюванню питань, пов'язаних зі сприянням ОРД; утворювати законодавче підґрунтя для подальшого впровадження механізмів соціального та правового захисту осіб, які здійснюють ОРД, а також осіб, які залучаються до виконання завдань ОРД; матеріально-технічного та фінансового забезпечення ОРД.

Слід приділити увагу такому актуальному питанню, як контроль за оперативно-розшуковою діяльністю, що орієнтовно визначити в Розділі 6 законопроекту. При цьому слід наголосити, що державний контроль за оперативно-розшуковою діяльністю становить правовий механізм функціонально реалізованих уповноваженими органами та їх посадовими особами напрямів діяльності, що забезпечують дотримання законів, прав та інтересів учасників цієї сфери суспільних відносин. Державний контроль за ОРД може здійснюватися у формі позавідомчого та відомчого контролю. Слід передбачити можливість і форми парламентського, судового та громадського контролю за ОРД. Окрему увагу доцільно присвятити прокурорському нагляду за дотриманням законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (зокрема, у розділі 7). Слід все ж таки визначити суб'єктів прокурорського нагляду, його предмет, межі компетенції прокурорів у цій сфері. Окрім цього, приписи розділу 8 законопроекту повинні створити законодавчий фундамент для координації, взаємодії та міжнародного співробітництва у сфері ОРД.

У проекті Закону (розділ 9) слід приділити увагу питанням здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами під час кримінального провадження; оперативно-розшуковому супроводженню кримінального провадження, зокрема й у судах; питанням використання відповідних матеріалів, отриманих у результаті здійснення цих заходів у кримінальному провадженні та вимогам щодо їх якості.

Доволі детально слід передбачити процедурні моменти. Новий законопроект, на відміну від чинного Закону «Про ОРД», повинен бути схожим на своєрідний оперативно-розшуковий процес, або оперативно-розшуковий кодекс, про що автор пропонує в наукових статтях ще з 2008 року, тобто такий узагальнюючий законодавчий акт нетаємної

частини оперативно-розшукової діяльності. Вказане, у свою чергу, відповідатиме загальним засадам і тенденціям удосконалення чинного КПК України з питань розвитку та удосконаленню й оперативної та кримінально процесуальної діяльності. Втім підняті питання підлягають окремому дослідженню, або науковому вивченню. Пропоную учасникам науково-практичної конференції прийняти участь у обговоренні піднятих питань та наданих пропозицій.

Одержано 12.11.2020

УДК 340.6:341.232

Ірина Іванівна ЯЦЕНКО,

аспірант Національного наукового центру

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

ЩОДО РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ГАЛУЗІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Судово-експертна діяльність, як і будь-яка інша суспільна діяльність побудована на ряді керівних ідей, засад, що є основою для успішного виконання судовими експертами своїх прав та обов'язків. М. Я. Сегай із цього приводу наголошує, що судово-експертна діяльність може бути визначена як заснована на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою [1, с. 31]. Тобто, автор наголошує на важливості визначення не просто принципів як керівних засад судово-експертної діяльності, а саме на конституційних як базових та на яких повинна опиратися діяльність у галузі судової експертизи, у тому числі й міжнародна. Відповідно, важливо першочергово визначитися із базовим понятійним інструментарієм, що дозволить закласти підвалини для формулювання принципів міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи.

Своєю чергою, слушним є вивчення такого поняття як «принцип». Так, категорія «принцип» означає першооснова, першоджерело; основне вихідне положення наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь; спосіб створення або здійснення чогось [2, с. 1125]. Принцип – це одна із фундаментальних філософських категорій, що використовується для характеристики суспільних відносин у будь-якій сфері діяльності [3, с. 20]. Принципи, як вказує І. В. Пиріг, можуть належати до науки як певної системи знань, практичної діяльності людини або до її внутрішніх, особистісних характеристик. Принципи окремого різновиду людської діяльності та принципи науки, що її вивчає, не обов'язково мають збігатися [4, с. 106]. У сучасному розумінні вказує В. А. Грушевський, принципи організації й діяльності органів державної влади – це законодавчі, відправні засади, ідеї, положення, що виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади [5, с. 66]. Відповідно, принципи представляють собою відправні засади будь-якої діяльності у відповідній сфері життєдіяльності.

Що стосується визначення принципів міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи зазначимо, що їх базу складають принципи, визначені у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», а саме: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження [6]. В той же час, інтерес для нас представляють саме принципи міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи як спеціальні. До їх числа ми пропонуємо віднести такі:

– міжнародної правової визначеності – означає, що судові експерти